

Odnos Aleksandra Karađorđevića prema političkom djelovanju Matka Laginje*

U našoj historiografiji nije nepoznato da je udio kralja Aleksandra u političkom životu jugoslavenske države bio izuzetno velik, i to ne samo u razdoblju kraljeve osobne diktature nego i ranije, u vrijeme ustavne vladavine, dok je država imala parlament i dok su djelovale političke stranke. Mada u sustavu parlamentarne monarhije vladar ima točno utvrđene prerogative, koje se u pitanju formiranja nove vlade svode na konzultiranje stranačkih prvaka i dogovaranje o pogodnoj ličnosti za šefa vlade (takva ličnost s određenim programom mora okupiti većinu parlamenta), Aleksandar Karađorđević je te kompetencije uvelike prekoračivao. On je rušio osnovne parlamentarne principe miješanjem u izbor članova vlade, omogućavanjem da na vlasti ostanu vlade koje su izgubile podršku Skupštine i obaranjem vlada koje su imale za sobom skupštinsku većinu.¹ Već je Josip Horvat, pišući 1938. godine svoju popularno-žurnalističku *Političku povijest Hrvatske*, na više mjesta podvukao ulogu »Drugog ustavnog faktora« (tj. vladara) u čestim demisijama vlada i formiranjima novih.² To sve dokumentiranije potvrđuju mnogi znanstveni radovi o jugoslavenskoj politici između dva svjetska rata koji su se pojavili posljednjih petnaestak godina. Dva resora u svim jugoslavenskim vladama — ministarstvo vanjskih poslova i ministarstvo vojske i mornarice — bila su uvijek popunjavana ljudima kraljeva osobna povjerenja, što je bilo dovoljno, kad nisu upotrijebljeni drugi oblici pritiska, da kralj, kad god mu ustreba, izazove krize pojedinih vlada, njihovo opozivanje i nadomještanje novim garniturama. Sve je to navelo mnoge autore da s pravom govore o pseudoparlamentarizmu ili razdoblju lažnog parlamentarizma u političkoj povijesti stare Jugoslavije.

Utjecaj kralja Aleksandra na unutrašnju i vanjsku politiku jugoslavenske države od njena postanka bio je u neprestanom porastu i kako se približavala 1929. godina bivao je sve veći i sve pogubniji. Pa iako o tome već relativno dovoljno znamo, neće biti beskorisno da ulogu u moć Aleksandra Karađorđevića u jugoslavenskoj politici sagledamo na još jednom primjeru koji će pridonijeti našem temeljitijem poznavanju političkog sustava i političkih odnosa u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca. Riječ je — kako je u naslovu istaknuto — o odnosu Aleksandra Karađorđevića prema političkom djelovanju Matka Laginje.

* Tekst ovog priloga neznatno je proširena verzija referata održanog 25. rujna 1974. na »Pazinskom memorijalu« u Pazinu. Tekstu referata dodane su najnužnije bilješke i objašnjenja.

¹ Usp. *Branislav Gligorijević*, *Parlamentarni sistem u Kraljevini SHS (1919–1929)*, *Zbornik radova Politički život Jugoslavije 1914–1945*, sveske Trećeg programa Radio-Beograda, Beograd 1973, str. 374.

² *Josip Horvat*, *Politička povijest Hrvatske (1918–1929)*, Zagreb 1938.

Kad je 1918. godine došlo do formiranja jugoslavenske države, Matko Laginja, poznati istarski preporoditelj i nacionalni borac, bio je već u poodmaklim godinama. Teško pritisnut strepnjom za sudbinu svoje Istre Laginja je ušao u jugoslavensku politiku da u njoj djeluje po normama građanske demokracije i parlamentarizma. Zapleteni odnosi interesa nacionalnih buržoazija i oprečne koncepcije nosilaca političkog života na jugoslavenskoj političkoj sceni nametnuli su mu od početka nužnu konfrontaciju s nizom političara i političkih grupa. Ta je konfrontacija — po njegovu shvaćanju — bila moguća i dopustiva svim sredstvima javnog nastupanja i na svim razinama do Narodne skupštine i u njoj samoj. Iznad Skupštine bio je vladar koji, po parlamentarnim normama, nije imao ni smio u njih ulaziti.

Vladarsku dužnost u novostvorenoj jugoslavenskoj državi vršio je Aleksandar Karađorđević, kao regent, umjesto starog i bolesnog kralja Petra I. Laginjino osobno divljenje mladom regentu i dinastiji Karađorđevića nije predstavljalo ništa posebno ni neobično. Srpska kraljevska kuća u danima stvaranja jugoslavenske države bila je za građanske političare svih južnoslavenskih zemalja simbol jugoslavenskog jedinstva, pa im stoga i nije bilo teško postići suglasnost o monarhijskom uređenju nove države. Međutim, Matko Laginja, kao i mnogi drugi građanski političari toga vremena, shvaćao je ulogu vladara drugačije nego što je zapravo bila. Ako je i bio spreman prihvatiti određeni utjecaj krunice u političkom životu zemlje, taj je utjecaj shvaćao kao nužnu arbitražu u sporovima političkih stranaka u interesu cjelokupne zajednice i prosperiteta svih njenih dijelova. Politička praksa ubrzo je pokazala da regent Aleksandar postupa drugačije. Međutim, Laginja je regentove postupke i njegovo očito prekoračivanje ovlaštenja, koja su mu po funkciji pripadala, više bio sklon pripisati intrigama nekih drugih osoba nego samom Aleksandru.

Tako je, npr., prilikom konzultacija o novoj vladi u listopadu 1919. godine i nepozivanja u dvor i predstavnika Narodnog kluba, kojemu je u Privremenom narodnom predstavništvu pripadao, Laginja u svom *Dnevniku*³ zapisao: »Ta me je vijest nešto smutila [...] jer mi se nekako dokazuje, da je prevladalo mnijenje da se šefovi zovu na dvor kumulativno, a da se od našega kluba možda ne kani pozvati nikoga, možda uslijed intriga g. Balugdžića i Pribičevića.«⁴ Odstupanje od uobičajene, protokolarne norme regent Aleksandar nije izveo slučajno i bez razloga, ali Laginja je u tome vidio zakulisnu igru Balugdžića i Pribičevića, a ne Aleksandra. Takvo, pomalo naivno, a i romantično mišljenje o vladaru,

³ Dr Matko Laginja počeo je pisati dnevne zabilješke o zbivanjima oko sebe i o vlastitim proživljavanjima još kao šesnaestogodišnji gimnazijalac u Rijeci (točnije 1868. godine). Dnevnik je vodio gotovo do kraja života, a bilježio je u školskim bilježnicama i notesima malog formata. Dnevnik ne predstavlja potpunu kronološku cjelinu, jer za neka razdoblja (za neke mjesece ili godine) nema zabilježaka ili se nisu sačuvali. Kako je Laginja bio aktivan političar i javni radnik, njegov dnevnik često sadrži dragocjene podatke o ljudima i zbivanjima prije i poslije prvoga svjetskog rata. Za našu temu dolazi u obzir kao izvorni materijal onaj dio dnevnika koji donosi zabilješke od 1918. godine dalje, a inventiran je kao III dio. Dnevnik dra Marka Laginje čuva se u Rukopisnoj zbirci Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod signaturom R-6261. Kraći osvrt na Laginjin dnevnik dao je dr Bogdan Krizman u zagrebačkom *Narodnom listu* 19. XI 1954.

⁴ Laginjin Dnevnik (dalje LD), 13. X 1919.

Laginja je zadržao i kasnije, mada je imao prilike i na vlastitom primjeru uvjeriti se u protivno.

No, recimo najprije samo nekoliko riječi o Laginjino političkom opredjeljenju u novoj državi. Dvije su osnovne karakteristike Laginjinih političkih shvaćanja koje su predstavljale osnovna polazišta za njegovo stranačko-političko opredjeljivanje u novostvorenoj jugoslavenskoj državi: *misao o nužnosti jugoslavenske zajednice zasnovane na načelu ravnopravnosti i traženje poštivanja legitimnih, povijesnih prava hrvatskog naroda.*⁵ Ne odbacujući ideju o jedinstvenom narodu Hrvata i Srba, Laginja je, s ostalim starčevićancima, smatrao da do potpunog narodnog jedinstva može doći tek postepenom evolucijom. Prema tome, uređenje nove države — po Laginjino mišljenju — ne može se zasnivati na nečemu čega još nema. Treba uvažiti činjenicu različitoga povijesnog razvoja Hrvata, Srba i Slovenaca i državnu zajednicu urediti na principu ravnopravnosti svakoga njenog dijela. Zato je Laginja, ostajući na povijesnom načelu, zastupao najprije potrebu davanja Hrvatskoj široke autonomije, a zatim, u daljnjoj transformaciji svojih stavova, i nužnost federalizacije države.

Takva shvaćanja povezala su ga s onim hrvatskim građanskim političarima koji su izražavali identična stajališta, pa se Laginja od srpnja 1919. godine našao s ostalim starčevićancima u novoj političkoj stranci *Hrvatskoj zajednici.*⁶ Ta je stranka djelovala u prvim godinama postojanja jugoslavenske države i izražavala je težnje i stajališta dijela sitnoga hrvatskog građanstva i inteligencije koja joj je davala programatsku i praktično-političku usmjerenost i koja se, u interesu očuvanja svojih pozicija, odlučno suprotstavila centralizaciji države. Pri tome su zajedničari istupali i protiv svih mjera nasilne nivelacije ministra unutrašnjih poslova i najgorljivijeg zagovornika jugoslavenskog unitarizma Svetozara Pribičevića.

Ostavljajući ovdje po strani praćenje političkog utjecaja Laginjine Hrvatske zajednice u političkom životu jugoslavenske države,⁷ zadržat ćemo se u daljnjem tekstu na odnosu suverena jugoslavenske države prema Matku Laginji, odnosno prema političkim koncepcijama koje je Laginja zastupao i njegovu političkom djelovanju. Već izloženi stavovi koje je Laginja zastupao nisu ga preporučivali vladarevoj naklonosti. Ipak, Matko Laginja bio je predsjednik političke stranke koja je na početku 1920. godine stupila u koaliziciju s radikalima⁸ pa je pri formiranju kabineta u Beo-

⁵ Usp. *Heroje Matković*, Politički rad Matka Laginje od 1918. do 1920. godine, Pazinski memorijal, knj. 3, Pazin 1972, str. 133.

⁶ Hrvatska zajednica nastala je udruživanjem dviju hrvatskih građanskih stranaka: Starčevićeve stranke prava i Napredne demokratske stranke. Njihova suradnja započela je najprije u Privremenom narodnom predstavništvu, gdje su dvije stranke formirale zajednički parlamentarni klub nazvan Narodni klub. U srpnju 1919. godine Starčevićeva stranka prava i Napredna demokratska stranka fuzionirale su se u novu političku formaciju — Hrvatsku zajednicu. Opširnije o Hrvatskoj zajednici vidi *Heroje Matković*, Hrvatska zajednica — prilog proučavanju političkih stranaka u staroj Jugoslaviji, Zbornik radova *Istorija XX veka*, str. 5–136.

⁷ Usp. *H. Matković*, n. dj.

⁸ Nakon pada demokratsko-socijalističke vlade u veljači 1920. godine (na čelu joj je bio Ljuba Davidović), mandat za sastav nove vlade dobio je radikal Stojan Protić. On je 20. veljače 1920. sastavio vladu tzv. Parlamentarne zajednice koju su sačinjavali

gradu i promjeni pokrajinske vlade u Zagrebu morao doći u obzir za jedno od ispraznijih mjesta. Hrvatska zajednica postavila je njegovu kandidaturu za položaj bana Hrvatske i Slavonije. Međutim, regent Aleksandar nije s tim prijedlogom bio zadovoljan. Želio je u Zagrebu na čelu vlade imati svoga čovjeka, političara koji je opredijeljen za centralističko uređenje. Zato je u razgovorima o popunjavanju banske stolice zatražio to mjesto za Franka Potočnjaka. Radikali su u tom času s jedne strane htjeli umanjiti regentovo miješanje u raspoređivanje političkih ličnosti, a s druge izaći u susret svome novom stranačkom savezniku u vladi — Hrvatskoj zajednici, pa su podržali zahtjev zajedničara da za bana bude imenovan dr Matko Laginja. Regent je popustio pod uvjetom da Franko Potočnjak dobije mjesto podbana. Treba, naime, imati u vidu da je podban po ustrojstvu Zemaljske vlade u Zagrebu bio glava cjelokupne uprave i unutrašnjih poslova. Njemu su bili podređeni sav administrativni aparat i policija.

Dok su zajedničari izražavali zadovoljstvo s takvim rješenjem, a u pogledu Franka Potočnjaka naglašavali da im je u tom momentu važno da na odlučnom mjestu u Zemaljskoj vladi bude netko »u koga se u Beogradu ima povjerenja«, regent Aleksandar je Potočnjaku objasnio rasplet oko banskog položaja ovako: »[...] Bila je moja volja da se vama povjeri banstvo. To sam htio i da provedem, ali su gospoda tvrdo stajala na tome da banom mora biti politička ličnost iz stranke i tako sam bio primoran da prihvatim čičicu Laginju.«⁹

Od stvaranja države do veljače 1920. godine na kormilu banske vlasti u Zagrebu bili su demokrati, što je uz podršku regenta uspio izboriti ministar unutrašnjih poslova i demokratski leader Svetozar Pribičević. Prvi ban Ivan Paleček popratio je uvođenje u bancu čast izjavom da će se raditi po uputama i pod kontrolom ministarstva u Beogradu jer da banska vlast nije više autonomna kako je bila od 1868. do 1918. godine. Tako je Paleček doista postupao, pa je u bilancu jednogodišnje vladavine demokrata ušla ne samo centralizacija uprave i potčinjavanje ureda Zemaljske vlade u Zagrebu ministarstvima u Beogradu, nego i eksperimentiranje valutom, neodređena trgovinska politika i švercanje izvoznicama, podizanje taksa i poreza i demagoško poigravanje agrarnom reformom. K tome su stranačke borbe prerasle okvire obične netrpeljivosti i sve više se pretvarale u dubok i pogibeljan jaz oprečnih političkih grupacija. Najpresudniji za prilike u Hrvatskoj bio je svakako *sudar Pribičevićeva unitarizma i Radićeva federalističkog pokreta* koji je brzo prodirao među hrvatske seljake i počeo zahvaćati i građanske krugove. Sve je to navodilo zajedničare da nakon preuzimanja vlasti u Hrvatskoj zaustave opasno političko kretanje u ekstremima i da provođenjem umjerenе politike osiguraju potporu šire hrvatske javnosti. Zato su prve mjere banske uprave pod vodstvom novog bana Matka Laginje, koji je preuzeo dužnost 22. veljače 1920. godine, imale pokazati odlučnost u uklanjanju

radikali, Narodni klub, Jugoslavenski klub, Bunjevci i demokratski disidenti. Od zajedničara u vladu su ušli Ivica Kovačević, kao ministar šuma i ruda, dr Đuro Šurmin, kao ministar socijalne politike, dr Mate Drinković, kao ministar pošta i brzojava, i dr Ivan Krnic, kao ministar agrarne reforme. U vladi je bio još jedan Hrvat, ali izvanstranačka ličnost: dr Ante Trumbić, kao ministar vanjskih poslova.

⁹ *Franko Potočnjak*, Malo istine iz naše nedavne prošlosti, Zagreb 1921, str. 13.

nedaća i posljedica demokratskog režima. Već 27. veljače pušten je iz zatvora Stjepan Radić (za nekoliko dana oslobođeni su i frankovački prvaci dr Vladimir Prebeg i dr Josip Pazman) koji je bio uhapšen pred gotovo godinu dana po osobnom nalogu tadašnjeg ministra unutrašnjih poslova Svetozana Pribićevića.

Oslobađanje Stjepana Radića bilo je taktički potez kojim su Luginja i zajedničari htjeli pokazati da nastup nove vlade znači kraj surovih policijskih progona demokratskog režima i kraj stranačke netrpeljivosti. Raspoloženje u Hrvatskoj bilo je prilično naelektrizirano pa se banska vlada pribojavala da seljaci sami ne urade nasilno ono, što je sada ona izvela mirno. Regent Aleksandar bio je, međutim, nezadovoljan takvim Luginjinim postupkom. U audijenciji, u koju ga je pozvao svega pet dana nakon puštanja Radića iz zatvora, oštro mu je zamjerio Radićevo oslobađanje. Evo što je Luginja, nakon te audijencije, zabilježio u svom Dnevniku:

»Po onom što mi je kazivao Potočnjak, Regent drži čičicu (to je regentov naziv za Matka Luginju, op. H. M.), kojega da vrlo voli, malo preslabim tj. premekanim. To mi je dao razumjeti kad smo govorili o otpustu Radićevom iz zatvora. Prije nego li sam mu protumačio pravnu stranu tog pitanja, rekoh mu da je bila pogibelj, da navali u Zagreb 10, možda i 20, tisuća seljaka, pak da silom traže oslobađanje Radića. On je tumačio da sam ja jedini toj bojazni podlegao, a kad mu rekoh da po mnijenju državnog odvjetnika i nadovjetnika, i po mojem, nebi sudbeno izašlo da je Radić htio uz pripomoć Talijana otrgnuti komad naše domovine ili čak dati ga Talijanima, a za ono što bi se eventualno moglo progoniti sudbeno, trebalo bi sazvati Hrvatski sabor, koji se po mojem mnijenju ne može da sazove sada, onda se primirio. Kad mu pak rekoh i glede komunista i glede cijelog stanja i nerveze, i da je potrebno bilo otvoriti u Hrvatskoj ventil, onda se je smirio. Inače je prije prilično oštro govorio, da treba red uvesti i nepopuštati pod nijednu cijenu. 'Ili moja, il njegova glava, dok sam ja na odgovornom mjestu' — govorio je. Hvala Bogu, do danas se nije dogodilo baš težih izgreda i ja držim, da sam pogodio u Zagrebu i s mojim tiskanim pozdravom narodu i s prvim koracima slobodi.«¹⁰

Luginja očito nije do kraja prozreo regentov istup. I dok je on otišao u uvjerenju da je regenta Aleksandra primirio, a svojim nastupnim aktima otvorio put slobodi, čovjek regentova povjerenja, podban Potočnjak, dao je ponovo uhapsiti Stjepana Radića bez znanja bana Luginje. Dana 21. ožujka 1920. Stjepan Radić je držao javnu skupštinu u Galdovu kraj Sisaka. Tom prilikom rekao je i ovo: »Ova država još nije gotova. Mi hoćemo hrvatsku seljačku republiku, a Srbi ako hoće kraljevinu, neka im bude njihov kralj blagoslovljen, neka si ga imaju.« Potočnjak je tu izjavu protumačio tako da Radić želi promijeniti državni poredak, što je kažnjivo po paragrafu 90 Krivičnog zakonika. Zato ga je nakon povratka u Zagreb dao uhapsiti. Time je odjednom uništen sav onaj politički i moralni kapital, što su ga ban Luginja i Hrvatska zajednica priskrbili Radićevim oslobađanjem. Saznavši za ponovno Radićevo hapšenje, i to iza leđa bana, konsternirano vodstvo Hrvatske zajednice protestiralo je kod Potočnjaka

¹⁰ LD, 12. III 1920.

uputivši mu sa svoje sjednice (kojoj je prisustvovao i ban Laginja) poruku negodovanja. Poruku je prenio Potočnjaku dr Krunoslav Janda. Na postavljeno mu pitanje, kako je to mogao uraditi i zašto je to uradio, Potočnjak je odgovorio da vlada (banska) vrši svoju dužnost i nastavio: »Za svoje je čine odgovorna te će i odgovarati onome kome je dužna odgovornost.«¹¹ Samo je po sebi jasno na koga je podban Potočnjak mislio upućujući stranci na vlasti — Hrvatskoj zajednici — takav odgovor.

U takvoj situaciji banu Matku Laginji i vodstvu Hrvatske zajednice nije preostalo ništa drugo nego da u svom stranačkom glasilu naglase »zakoniti postupak vlade« u povodu Radićeva hapšenja nasuprot demokratima koji su ga bez istrage držali mjesecima i mjesecima u zatvoru.¹² Sada je Stjepan Radić bio odmah predan sudu. Državni odvjetnik brzo je zaključio istragu i podigao optužnicu. Nakon sudskog procesa Stjepan Radić je osuđen na dvije godine i šest mjeseci zatvora. Taj je slučaj dovoljno jasno pokazao koliko je centralistički sustav već pustio duboko korijenje. Bilo je dovoljno da regent Aleksandar ubaci samo jednoga svog čovjeka u novu Zemaljsku vladu u Zagrebu, pa da praktički onemogući njeno samostalno istupanje. Potkraj travnja, dva mjeseca nakon preuzimanja banske vlasti, Laginja je s gorčinom utvrdio da se stanje u Hrvatskoj u biti nije promijenilo, a za to da snose odgovornost oni u Beogradu, koji u krajnjoj liniji imaju sve u svojim rukama.

Kad je oko sredine svibnja 1920. godine vladu Parlamentarne zajednice na čelu sa Stojanom Protićem zamijenila koncentracijska vlada Milenka Vesnića, Laginja je ostao i dalje ban Hrvatske i Slavonije jer je njegova stranka — Hrvatska zajednica — i dalje sudjelovala u vladi. Bilo je, doduše, pokušaja u toku stranačkih pregovora da mjesto bana ponovo preuzme netko od Pribičevićevih demokrata, ali su ta pogađanja na kraju riješena tako da je Laginja ostao u svojoj funkciji, a Franka Potočnjaka kao podbana zamijenio je demokrat dr Milan Rojc. Regent Aleksandar pristao je na takvu soluciju jer je na ključnom mjestu u Zemaljskoj vladi u Zagrebu umjesto Potočnjaka dobio osobu u koju je mogao imati jednako povjerenje. Za samog Matka Laginju ništa se nije promijenilo nabolje. Dapače, predstojeći mjeseci donijeli su mu nove, još teže glavo-bolje.

Odmah nakon formiranja Vesnićeve vlade regent Aleksandar je odlučio da posjeti Zagreb. U tu svrhu došao je Stojan Protić, sada ministar za Konstituantu u novoj vladi, u Zagreb da s banom Laginjom dogovori pojednosti posjete. Laginja je smatrao da je vrijeme za regentov dolazak u Zagreb veoma nepovoljno i želio je tu posjetu odgoditi. U razgovoru s Protićem navodio je mnoge, najprije nevažne razloge kao što su godišnje doba i kraj školske godine. Zatim je navodio i ekonomske prilike u Hrvatskoj. No, kad sve to nije imalo odjeka na drugoj strani, Laginja je istupio s pravim argumentom: »Na posjetu se ne može sada ni misliti — rekao je — jer se u zatvoru nalazi gosp. Stjepan Radić, a ta činjenica bi još više uzrujala i uznemirila duhove među njegovim pristašama i

¹¹ F. Potočnjak, n. dj., str. 25.

¹² Hrvat, 10. VI 1920.

mogla bi dovesti do nepoželjnih posljedica.«¹³ Laginja je tako izrazio negodovanje s postupkom prema Stjepanu Radiću, iza kojega ovoga puta nisu stajali demokrati i Svetozar Pribičević, nego sam regent Aleksandar. Ponovno hapšenje Stjepana Radića padalo je na teret Hrvatske zajednice jer seljačke mase u Hrvatskoj i šira javnost nisu bile upućene u zakulisnu političku igru oko Radića. S druge strane, ako se nešto dogodi prilikom regentova posjeta, bit će za to odgovorna glavna hrvatska građanska stranka (i njen predstavnik Laginja) koja se nalazi na čelu koncentracijske pokrajinske vlade i koja to nije umjela i mogla spriječiti. Laginja i Hrvatska zajednica bili su svjesni koliko rizika ima u planiranoj regentovoj posjeti Zagrebu pa su je pokušali spriječiti.

Stojan Protić saslušao je bana Laginju i otputovao natrag u Beograd. Nakon nekoliko dana, Zemaljska vlada dobila je obavijest iz Beograda da regent Aleksandar uskoro dolazi u Zagreb.¹⁴ Ban Matko Laginja nije uspio odložiti regentovu posjetu. Regent je i ovom prilikom postupio po svojoj volji, ne uvažavajući mišljenje bana Hrvatske i Slavonije. Glavni razlog koji je ban navodio u prilog odgodi posjete — hapšenje Stjepana Radića, bio je glavni razlog za regenta da dođe u Zagreb. Želio se pokazati u glavnom gradu Hrvatske, gdje je Radić sjedio u uzama Sudbenog stola i odakle se širila njegova protudinastička agitacija.¹⁵ Međutim, u službenoj zdravici u Banskim dvorima Laginja je govorio regentu Aleksandru tako da se po njegovim riječima ne bi moglo zaključiti da je upravo on bio toliko protivan njegovu dolasku u Zagreb. »Narod vas je živo želio vidjeti da vam se naraduje [...]« — rekao je Laginja. »Narod je htio da licem u lice upozna onoga, koji će nakon sjeda roditelja, nakon junačkoga Petra I, sjesti na prijestolje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.«¹⁶

Mada je osobno bio veoma odan vladaru i monarhiji, Laginja je sam dobro znao da pravo raspoloženje naroda ipak nije takvo kakvim ga je on opisao. To su ubrzo pokazali i *seljački nemiri* u Hrvatskoj koji su izbili u vezi sa žigosanjem i rekviriranjem stoke i postupcima kraljevske vojske i žandarmerije.¹⁷ Ti su nemiri donijeli banu Laginji nove neprilike jer je u posebnom izvještaju ministru unutrašnjih poslova morao opširno objašnjavati ne samo tok nemilih zbivanja nego i njihove uzroke.¹⁸

¹³ Razgovor između Matka Laginje i Stojana Protića zabilježio je Franko Potočnjak koji je razgovoru i sam prisustvovao. Usp. *F. Potočnjak*, n. dj., str. 19.

¹⁴ Isto.

¹⁵ Prilikom samog regentova dolaska u Zagreb mnogo se govorilo o nezgodnom istupu prema banu Matku Laginji. Naime, u javnosti nije ostalo nezapaženo da je u kolima, u kojima se regent Aleksandar provezao kroz grad od željezničke stanice do banskih dvora na Markovu trgu, uz njega sjedio predsjednik vlade Milenko Vesnić, a ne domaćin ban Laginja. Ban je, međutim, prema protokolu bio u kolima iza regentovih. Na primjedbe o potcjenjivanju hrvatskog bana, koji je kao domaćin morao biti uz regenta, odgovoreno je da je predsjednik vlade iznad bana, pa ban ne može biti ispred njega. — Usp. *Ivan Meštrović*, Uspomene na političke ljude i događaje, Buenos Aires 1961, poglavlje »Aleksandar u Zagrebu«, str. 144—146.

¹⁶ *Hrvat*, 24. VI 1920.

¹⁷ U okolici Križevaca seljaci su se, npr., pokrenuli na otpor kad su se proširili glasovi da će stoka žigosana slovom A pripasti Aleksandru, a slovom K kralju (tj. Petru Karadorđeviću). — Usp. *Josip Vidmar*, Period legalnosti KPJ s naročitim osvrtom na revolucionarna zbivanja u Hrvatskoj, *Historijski pregled*, 1959/2, str. 118.

¹⁸ Izvještaj bana Matka Laginje o seljačkim nemirima u Hrvatskoj nalazi se u Arhivu Hrvatske u Zagrebu, fond Spisi Zemaljske vlade 6 — 14/16217-1920.

Laginja je opširno govorio o latentnom stanju nezadovoljstva, koje je izazvano velikom skupoćom, nepovoljnom zamjenom novca, odredbom o služenju vojske, hapšenjem rodaka vojnih neposlušnika, zakašnjavaњem s isplatom plaća državnim službenicima. Najzad, Laginja je podvukao i značenje agitacije Stjepana Radića koji ne propušta ni jednu priliku a da seljake ne oduševljava za seljačku republiku. Laginja je, dakle, uza sve druge uzroke istakao sve izrazitije opredjeljivanje seljaka za Radićev politički program. U tome se nije prevario jer je Radićev program, s nagašenim zahtjevom za federativno uređenje nove zajedničke države, okupio toliko sljedbenika da je na izborima za Ustavotvornu skupštinu Radićeva seljačka stranka dobila neusporedivo najveći broj glasova i mandata od svih hrvatskih političkih stranaka.¹⁹ Radićeva Hrvatska pučka seljačka stranka gotovo je pregazila stare hrvatske građanske stranke, što je iznenadilo političke krugove u Zagrebu i Beogradu, a samog Stjepana Radića potaklo na novu, intenzivniju političku akciju (Stjepan Radić bio je pušten iz zatvora uoči samih izbora za Ustavotvornu skupštinu koji su održani 28. studenoga 1920). U vezi s tom post-izbornom Radićevom aktivnošću nastale su nove nepovoljne okolnosti za bana Laginju koje su na kraju dovele do njegova pada.

Veliki izborni uspjeh, koji mu je dao legitimaciju najveće hrvatske političke stranke i glavnog predstavnika hrvatskog naroda u novoj državi, naveo je Stjepana Radića da sazove veliku skupštinu Hrvatske pučke seljačke stranke za 8. prosinca 1920. godine. Sazivanje te skupštine izazvalo je u Beogradu neopisivo uzbuđenje. Ona je u vladajućim političkim krugovima i na dvoru izazvala bojazan od političke akcije njenog impulzivnog šefa koji je zastupao anticentralističku koncepciju državnog uređenja.²⁰ Tri dana prije skupštine (5. prosinca), predsjednik vlade Vesnić sazvao je hitnu sjednicu kabineta na koju je bio pozvan i ban Hrvatske i Slavonije dr Matko Laginja. Glavna tema vladine sjednice bila je skupština Radićeve stranke. I dok su Svetozar Pribićević i ostali demokrati zahtijevali da se skupština zabrani, ban Laginja (kao i ministri zajedničari Ivica Kovačević i dr Mate Drinković) smatrali su da vlada ne bi smjela tako postupiti jer seljačka stranka ima sva prava koja uživaju i ostale političke stranke. Nakon burne rasprave, vlada je ipak zaključila da se dozvole i skupština i ophod »ukoliko ne bude eventualnim ispadima opstojećí red pomućen«. ²¹ Stoga je ban Laginja, kao šef pokrajinske vlade u Zagrebu, dobio posebna uputstva za postupak na dan njena održava-

¹⁹ Radićeva Hrvatska pučka seljačka stranka dobila je 230.590 glasova i 50 poslaničkih mjesta u Ustavotvornoj skupštini, dok je Hrvatska zajednica – inače do tada smatrana glavnim predstavnikom hrvatske politike – dobila u Hrvatskoj tek 25.867 glasova i 4 poslanička mjesta.

²⁰ »Čitav se politički život u Beogradu koncentrisao na razvoju političke situacije u Hrvatskoj, ukratko reći u Zagrebu. Sutrašnja sjednica odbora Hrvatske seljačke stranke i narodni zbor, koji će se održati dne 8. o. mj. u Zagrebu, privukli su pažnju ne samo profesionalnih srbijanskih političara, nego i čitave beogradske publike« – pisao je *Jutarnji list* u broju 3183, 7. XII 1920.

²¹ *Hrvat*, 238, 6. XII 1920, u članku pod naslovom »Sjednica vlade o Radićevoj skupštini«.

nja.²² Laginja je zatim odmah oputovao u Zagreb, a s njim je pošao i dr Mate Drinković da — kako su pisale dnevne novine — bude »svjedok razvoja političkih prilika u Zagrebu«.²³

A što se u Zagrebu dogodilo?

Najprije je 7. prosinca održana sjednica Glavnog odbora Hrvatske pučke seljačke stranke na kojoj se raspravljalo o politici stranke u novim uvjetima, tj. nakon izbora za Ustavotvornu skupštinu. Stjepan Radić je predložio, a Glavni odbor prihvatio, da se sutra na skupštini stranke promijeni njen naziv u Hrvatska *republikanska* seljačka stranka. Pripremljeni su i redigirani politički zaključci koje će skupština usvojiti. O tim zaključcima prije same skupštine javnost nije ništa znala, a upravo su oni izazivali bojazan, strepnje i nagađanja. Očekivao se s velikim interesom i govor Stjepana Radića. Stupivši sutradan (8. prosinca) na govornicu pred okupljene hrvatske seljake, pristaje svoje stranke, Stjepan Radić je, uz ostalo, rekao: »Mi još i danas stojimo čvrsto i nepokolebivo na stanovištu da su svi Slovenci, Hrvati, Srbi i Bugari jedna narodna cjelina i da moramo u našim granicama, koje je Evropa stvorila (uglavnom dosta pravedno osim Italije) sporazumno stvarati jednu zajedničku neutralnu seljačku republiku. To je temeljna misao, ali ona imade velikih zapreka. Prvo što su naša nesretna, nerazumna gospoda pred dvije godine predala bez vašeg pitanja i bez vašeg znanja svu vlast jednoj doduše bratskoj kraljevskoj dinastiji, ali koju mi nećemo jer smo republikanci.«²⁴

U nastavku svog govora Stjepan Radić je izjavio da je banska Hrvatska zaključcima Hrvatskog sabora od 29. listopada 1918. postala nezavisna država, a na temelju glasanja od 28. studenoga 1920. seljačka republika. Zatim je dodao: »[...] ali uistinu vlada ovdje srpski kralj, njegova vojska i njegovi ministri. Mi ni u snu ne mislimo da ovu faktičnu vladu rušimo silom, jer smo miroljupci ili pacifisti, a ne revolucionarci [...]. Kad Srbi i ne bi bili naša braća po jeziku i po životu, kad bi oni bili Turci i Arnauti, mi bismo i onda bili s njima, jer hoćemo čovječanski da živimo složno sa svim svojim susjedima.«²⁵ Radić je nedvosmisleno izrazio uvjerenje da je budućnost hrvatskog naroda u čvrstoj povezanosti s ostalim jugoslavenskim narodima, ali se odlučno suprotstavio načinu na koji je jugoslavenska država stvorena i odbio je priznanje dinastije Karađorđevića na hrvatskom području. Međutim, Radić je isto tako jasno odbio upotrebu sile za ostvarenje svojih političkih ciljeva.

²² Sam Laginja zabilježio je u Dnevniku da mu je predsjednik vlade Vesnić pred odlazak u Zagreb dao »putu za obdržavanje prigodom Radićeve skupštine«, pa je uz tu stranicu notesa priložen poseban list ispisan ćirilicom na pisaćem stroju koji sadrži to uputstvo. Tekst toga priloga je ovaj: »Skup poverenika ne smetati, naprotiv zaštititi njegov rad od eventualnog spolnog uznemiravanja. — Tražiti pročitati izjavu pre nego na javnom zboru bude utvrđena. Ako protivdržavna, ne dopustiti njeno čitanje. Na taj slučaj zabraniti zbor. — Pozvati glavne priređivače konferencije i zbora i učiniti ih unapred odgovornima za svaki ozbiljniji izgred. Sam zbor zaštitivati. — Ne kriti da je vojska u pripravnosti, štititi slobodu zbora i zakonsko stanje. — Zabrana pića za ova dva dana i nošenje oružja.« — LD, 6. XII 1920.

²³ *Jutarnji list*, 3183, 7. XII 1920. u članku pod naslovom »Politički interes za držanje Hrvatske seljačke stranke«.

²⁴ Govor Stjepana Radića u cijelosti donio je najprije *Jutarnji list* u broju 3186, 10. XII 1920, a zatim ga je objavio i *Slobodni dom*, glasilo Radićeve stranke.

²⁵ Isto.

Nakon Radićeva govora, Josip Predavec predložio je skupštini osam zaključaka koji su redom usvojeni. Među njima su bili i zaključci o promjeni naziva stranke i o prisegi zastupnika koji su na listi stranke izabrani na izborima za Ustavotvornu skupštinu. Prema tom zaključku zastupnici su prisegli da će do posljednjega dana života raditi na tom »da svoju svetu i dragu domovinu Hrvatsku uredimo na temelju prava narodnog samoodređenja, a u pravednom sporazumu sa svim ostalim Južnim Slavenima kao neutralnu seljačku republiku u današnjim međunarodnim granicama Južnih Slavena kao jedne narodne cjeline«. ²⁶ Zatim je uslijedila, na temelju trećeg zaključka, prisega hrvatskog seljačkog naroda hrvatskoj domovini i hrvatskoj republici.

U Beogradu su s nestrpljenjem i neprikrivenim uzbuđenjem očekivali vijesti iz Zagreba. U napetoj atmosferi vijesti su poprimale alarmantan karakter, pa su se već 8. prosinca poslije podne širile glasine da su Radićevi republikanci preuzeli vladu u Zagrebu, te da su zatvorili bana Laginju i podbana Rojca. ²⁷ Većina beogradskih listova utvrdila je da su na skupštini Radićeve seljačke stranke pale teške izjave i da su donešene rezolucije koje treba osuditi. K tome se dodaje još i to da velik dio odgovornosti pada na zagrebačku vladu, dok su listovi Demokratske stranke otvoreno optuživali Matka Laginju i zajedničare da su »znali za Radićeve planove, ali su samo zavaravali mjerodavne krugove u Beogradu da omoguće ovo što je učinio Radić«. ²⁸

Već slijedećeg dana (9. prosinca) zasjedala je vlada puna četiri sata. Zaključeno je da se, ponovo, hitno pozove u Beograd ban Laginja da podnese izvještaj. Odlazeći u Beograd Laginja je slutio da je njegov položaj uzdrman jer su se u tisku već pojavile kombinacije o njegovu nasljedniku.

Nova sjednica vlade održana je 11. prosinca 1920. i na toj sjednici Laginja je u izvjesnom smislu bio optuženik. Predsjednik vlade Vesnić zamjerio mu je što nije spriječio čitanje rezolucija kao protudržavnih. Laginja je objašnjavao da tekstovi rezolucija, koje mu je Stjepan Radić dan prije skupštine donio na uvid, nisu bili takvi da bi ih morao zabraniti. Većina ministara smatrala je Laginju slabim i popustljivim, a neki su ga proglašavali zaštitnikom i moralnim suučesnikom Radićeve političke akcije. Laginja je shvatio svoju situaciju, shvatio je da mu većina u vladi ne poklanja povjerenje, pa je akceptirajući to raspoloženje, izjavio: »[...] ne idem iz vlastite inicijative ni na svoju molbu, jer se ne ćutim u ničem kriv, nasuprot osvjedočen sam, da sam tim, što nije bilo na dan Radićeve skupštine u Zagrebu krvi na ulicama državi i narodu učinio veliko dobro. U ukazu molim da bude vidljivo da ne odstupam od banstva na vlastitu molbu«. ²⁹ Doista, tekst ukaza o smjenjivanju Laginje s bankskog položaja, koji je 11. prosinca (dakle, istoga dana kada je odr-

²⁶ Isto, 3185 od 9. XII 1920.

²⁷ O tim glasinama izvijestio je *Hrvat* u broju 241, 10. XII 1920, u članku pod naslovom »Bezglavlje«.

²⁸ Isto.

²⁹ LD, 11. XII 1920. – Laginja je u svom Dnevniku zabilježio cijeli tok vladine sjednice i izjave pojedinih ministara. Tok te sjednice kao i detaljniju obradu zbivanja oko Radićeve skupštine 8. prosinca 1920. vidi u radu *Hrvoje Matković, Pad bana Matka Laginje, Historijski pregled*, 1962/1, str. 39–50.

žana druga sjednica vlade poslije Radićeve skupštine) potpisao regent Aleksandar, ne spominje njegovu ostavku.⁸⁰

U političkoj igri oko uklanjanja Matka Luginje s položaja bana Hrvatske i Slavonije nesumnjivo je odigrao značajnu ulogu i regent Aleksandar. Kad je trebalo odlučiti o Luginjino banstvu, onda je u donošenju odluke bila posebno važna riječ regenta i njegov pristanak jer se odluke u vezi s Hrvatskom nisu donosile bez njegova znanja. Kad je javnosti objavljen Luginjin otpust, ime regenta Aleksandra spomenuto je samo jedan jedini put: on je potpisao ukaz o smjenjivanju. Međutim, pripremanje takva akta nije se moglo ni zamisliti bez konzultiranja regenta ili mimo njega. Na to najviše upućuje motivacija za Luginjino smjenjivanje: skupština Radićeve seljačke stranke i njeni zaključci. Događaji u Hrvatskoj i posebno aktivnost Stjepana Radića bili su na prvom mjestu regentova političkog interesiranja. Mada on sam nije prisustvovao sjednicama vlade, niti je sudjelovao u raspravama u vezi s banovom odgovornošću za zagrebačku skupštinu HRSS, ipak je u vladi bilo podosta njegovih pouzdanika, koji su ga službeno i neslužbeno obavještavali o situaciji, a u vladi provodili njegove namjere. Međutim, treba svakako podvući i to da su se u tom razdoblju potpuno podudarali stavovi regenta Aleksandra sa stavovima radikalno-demokratske većine. I regent Aleksandar i radikali i demokrati (posebno oni oko Svetozara Pribićevića) smatrali su da je opasnost od Radićeva političkog djelovanja u velikom porastu, što su potvrdili i izbori za Ustavotvornu skupštinu, pa im je u Hrvatskoj potreban odlučniji i pouzdaniji čovjek. Luginjina pripadnost Hrvatskoj zajednici, sada potvrđeno maloj političkoj grupaciji, k tome još s anticentralističkim programom, nije u tadašnjoj političkoj konstelaciji ulijevala povjerenje u njega centralističkih i velikosrpskih krugova. Regent Aleksandar prihvatio je njegovo imenovanje za bana u vrijeme dok još nije bila izvršena provjera političkih snaga i dok se još nisu znali pravi razmjeri političke podrške hrvatskog seljaštva Stjepanu Radiću. Čak i tada nespornosti i neslaganja između bana i regenta najčešće su izbijali oko Stjepana Radića. Sada, kad je Radić s 240.000 birača i s 50 narodnih zastupnika ozbiljno ugrožavao centralističku koncepciju, regent Aleksandar je u Luginjino držanje prema zagrebačkoj skupštini našao dobar izgovor da ga ukloni. U danima jačanja ekstremnih političkih raspoloženja, političke radikalizacije i polarizacije snaga, kad su se sve jače sukobljavale dvije suprotne koncepcije o uređenju države, umjerenom i pomirljivom stavu bana Luginje više nije bilo mjesta. Regent Aleksandar je bez razmišljanja potpisao ukaz i tako zaključio jedno razdoblje Luginjine političke djelatnosti s kojom nije nikako bio zadovoljan.

⁸⁰ Ukaz o smjenjivanju bana dra Matka Luginje glasi: »U ime Njegovog Veličanstva Kralja Petra I. po milosti Božjoj i volji naroda Kralja Srba, Hrvata i Slovenaca Mi Aleksandar Naslednik prestolja na predlog predsednika našeg ministarskog saveta, našeg ministra spoljnih poslova, a po saslušanju našeg ministrarskog saveta rečavamo dužnosti bana Hrvatske i Slavonije G. dra Matka Luginju i stavljamo ga na raspoloženje s rangom i pravima ministra na raspoloženju. Predsednik našeg ministarskog saveta naš ministar spoljnih poslova neka izvrši ovaj ukaz.« Ukaz je potpisao regent Aleksandar, a supotpisao ga je predsjednik vlade dr Milenko Vesnić. Tekst ukaza objavio je sav dnevni tisak, a donio ga je i organ Luginjine Hrvatske zajednice *Hrvat* u broju 243, 13. XII 1920, odakle je ovamo prenesen.

Karakteristično je da se Matko Laginja prilikom boravka u Beogradu, uoči skupštine Radićeve seljačke stranke, najavio u audijenciju kod regenta, ali nije bio primljen. »Ili me on nije htio ili me njegovi ljudi nisu htjeli pustiti do njega« — tužio se Laginja. »Svakako čudno izgledaju dva pisma koja sam primio od maršalata predzadnji put 6. decembra [...]«. ³¹ Laginja očito nije shvatio zašto ga Aleksandar nije htio vidjeti ni s njim direktno razgovarati prije skupštine. Međutim, istoga dana (6. prosinca) bio je kod regenta na ručku dr Mate Drinković. No, Drinkovićev odnos prema regentu bio je posve drugačiji, pa je i Laginja u svom Dnevniku zapisao da je Mato regentu »osobito u volji«. ³² Tada je Aleksandar izrazio svoje negodovanje prema Laginji, za kojega je tvrdio da je premekan i suviše popustljiv (takva kvalifikacija Laginje izrečena je i na sjednici vlade poslije Radićeve skupštine). Ta regentova zapažanja Drinković je prenio Laginji, a on ih je zapisao u svoj Dnevnik, napomenuvši da se regent i prije slično izražavao o njemu. Zatim je nastavio: »Prema onom kako se je regent ovaj put i prije izražavao o meni da sam premekan i da sve popuštam itd. rek bi da mi je mladi gospodar — tako ga ja nazivam — htjeo dati razumjeti da bi mogao pitati odput. Ali ja toga neću tj. nisam htio. Što su sami odlučili, to je njihova stvar.« ³³ Tu je zabilješku Laginja zapisao kad je već sve bilo gotovo (tj. 16. prosinca). Tada je već i Laginja bio svjestan da se ništa ne može odlučiti bez regenta. Njegove riječi »što su sami odlučili« ne mogu se drugačije protumačiti, nego da je odluku o njemu donio regent sa svojim najužim krugom.

S U M M A R Y

King Alexander played an important role in the political life of the Yugoslavian state, exceeding his authority by intervening in the selection of government officials, enabling members to retain positions after they had lost the support of the National Assembly, and removing those who had majority support. His influence in routine politics brought him into conflict with individual politicians who represented different political viewpoints, an example being Alexander's attitude towards Matko Laginja. This relationship is the subject of the author's discussion.

Laginja was a member of the middle-class political party, known as the Croatian Unity. In keeping with the party's position, Laginja supported the idea of a Yugoslavian state based on equal rights and a respect for the historical rights of individual nationalities. When the so-called Parliamentary Unity was in power in 1920, the Croatian Unity participated in the government with the result that Laginja became governor of Croatia and Slavonia despite opposition from the regent Alexander. In the first days of his rule, Laginja released Stjepan Radić from prison, and as a result was harshly reprimanded by Alexander in a special audience. Some time later Radić was again imprisoned

³¹ LD, 16. XII 1920.

³² Isto.

³³ Isto.

without the knowledge of either Laginja or the leadership of the Croatian Unity; this was done by Franko Potočnjak, who as vice-governor was held in special esteem by the regent. For this reason, and because of the political temper in Croatia at the time, Laginja was opposed to Alexander's visit to Zagreb. But the regent disregarded him and came to Zagreb anyway.

The elections for the assembly to create a Constitution showed that a large majority of the Croatian voters supported Stjepan Radić and his federalist program. The governing circles in Belgrade were disturbed when Radić called a meeting of his party after the elections, and as a result Laginja was called to Belgrade for a special session where he received directives on how to respond to Radić's assembly. During the assembly Radić announced his support for a neutral peasant republic and called his the Republican Party, which was cause for new alarm by the government and especially in the castle. Laginja traveled to Belgrade again, where he was accused of lenience and permissiveness in relation to Radić and was removed as governor of Croatia and Slavonia. Since the regent had never agreed with Laginja's political attitudes, especially with regard to Radić, Alexander signed the decree for his removal without heeding Laginja's appeal for an audience.